

УДК 167.327(063)

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ : МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Леся Угрин

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 5 41-08
uhryn@cfh.lviv.ua

У статті розглядаються теоретичні аспекти інтеграційних процесів в міжнародному (анархічному) середовищі в контексті глобалізації, чинники та етапи їхнього розвитку і поглиблення. Аналізуються проблеми передачі державного суверенітету спільним інститутам, формування легітимності та лояльності до них, також ідентичності нової спільноти.

Ключові слова: інтеграційні процеси, глобалізація, співробітництво, економічна інтеграція, передача суверенітету, ідентичність.

Однією з закономірностей світового розвитку є розгортання інтеграційних процесів, які посилились на зламі тисячоліть, поєднуючись одночасно з дезінтеграційними тенденціями. Значним є вплив міжнародних інтеграційних процесів на функціонування не лише регіональних міжнародних систем і становлення нового міжнародного порядку, а й окремих суспільств та держав, їхньої внутрішньої політики, на щоденне життя людей.

Інтеграція є явищем, що об'єктивно властиве людським спільнотам, і супроводжувала їхній розвиток від початку існування людини, виявляючись на різних рівнях суспільної організації - від міжособистісного до міждержавного. В історичному аспекті первинними були процеси внутрішньої інтеграції (консолідації) спільнот, які стали передумовою для зовнішньої (міжнародної та міждержавної) інтеграції.

У загальному розумінні інтеграція (від лат. слів *integer* - цілий та *integratio* - відновлювати, поповнювати) означає - поєднання в ціле окремих частин, елементів, які набувають деяких ознак цілого, а отже функцію систем. Як цивілізаційне явище вона пов'язана з прагненням до впорядкованості суспільних відносин та людського соціуму загалом. Т.Парсонс розуміє інтеграцію як структури та процеси, за допомогою яких відносини між частинами соціальної системи впорядковуються способом, що забезпечує їхнє гармонійне функціонування в системі [1, с.364]. Загалом, як системне явище, інтеграція може бути інтерпретована як стан пов'язаності окремих диференційованих частин в ціле, як процес, у результаті якого такий стан досягається, а також як процес входження в систему окремого елемента. Інтеграція - це завжди свідоме взаємодія (interaction) елементів, а не односторонні дії (action). Результатом, наслідком інтеграційних взаємодій є виникнення цілісності, що

має нові якість та сутність. У процесі взаємодії відбувається формування (примусово або органічно) інтересів, цілей, які усвідомлюються як спільні для цієї цілісності. В такому сенсі інтеграцію інколи визначають як злиття (Йохан Галтунг) [2, с.67]. Як бажаний або логічний результат інтеграційного процесу часто розглядають політичне об'єднання.

Більшість дослідників інтеграційних процесів справедливо зазначають, що майже до кінця Другої світової війни головними імпульсами міжнародної інтеграції були інтереси та прагнення сильніших держав [Див.,напр.: 3, с.25-26], які і визначали переважно примусову, імперську форму інтеграції спільнот "згори" - "вертикальну" інтеграцію. Прикладами інтеграції "згори" є еллінська, римська імперії, імперія Карла Великого, колоніальні системи, соціалістична інтеграція. [Див. детальніше: 4, с.175-210]. Лише після Другої світової війни, насамперед у Західній Європі та Північній Америці розвиваються нові форми інтеграції "знизу" - добровільної або "горизонтальної". Інтеграції "знизу", крім добровільності, властива більш-менш однакова вигода для всіх учасників, а не лише для одного, як у випадку інтеграції "згори", а також збереження деякої автономії та ідентичностей елементів системи, що сформувалась внаслідок інтеграції (наприклад, федерації чи співдружності), і якій, як правило, передував етап їхнього самостійного існування та функціонування.

Розуміння інтеграції, як системного явища поширюється і на міжнародну, міждержавну інтеграцію. Її особливість визначається насамперед «анархічністю» середовища в сенсі відсутності легітимних центрів влади, які у політичній та соціальній системах є важливими інтегративними чинниками, а також значно більшою мірою, його гетерогенності.

Сучасні міжнародні інтеграційні процеси розвивались в контексті процесів глобалізації і є одним з її виявів. Тому цивілізаційними і об'єктивними передумовами сучасних інтеграційних процесів є розвиток міжнародного поділу праці, міжнародної господарської кооперації, і загалом посилення процесів взаємозалежності та тенденцій до організованості та впорядкованості на рівні глобальної світової системи. Існують твердження, що формування зв'язків взаємозалежності в рамках плюралістичної міжнародної системи є початковим, вихідним пунктом інтеграційних процесів [5, с.257]. Ще одним чинником інтеграційних процесів закономірно вважають функціонування міжнародних організацій та міжнародних режимів як центрів міждержавного співробітництва в різних сферах (Д.Мітрані, С.Краснер). Неможливість узгодити в глобальному масштабі світові інтереси та вартості, визначити їхні ієрархії та неможливість домовитись про загальноприйнятні способи і засоби їх забезпечення з уваги на гетерогенність (насамперед культурну, цивілізаційну) світової спільноти унеможливають формування єдиних глобальних правил гри та єдиних механізмів регулювання. Тому інтеграційні процеси розвиваються в рамках регіональних об'єднань і співіснують з процесами дезінтеграції в інших регіонах планети. Регіональні інтеграційні процеси частково вирішують суперечності між глобальною взаємозалежністю, що вимагає універсалізації та уніфікації, з одного боку, і багатоманіттям інтересів та ідентичностей у світовій спільноті, з іншого.

Розгортання глобалізаційних процесів у сфері економіки як процесу відтворення і поширення в світовому масштабі відносин та механізмів регулювання, характерних для ринкової економіки, що поєднувалося з одночасним поширенням та засвоєнням ліберальних вартостей, зумовило вияв інтеграційних процесів насамперед через

економічну інтеграцію як *секторальну* (функціональну), так і ширшу. Тому проблеми інтеграції часто пов'язують з проблемою оптимальної економічної політики. Наприклад, І.Тінберген під інтеграцією розуміє “створення бажаної структури міжнародного господарства через усунення штучних перешкод для оптимальної діяльності та свідомого впровадження всіх елементів координації та уніфікації” [Цит.за: 3, с.31]. Підтвердженням є історія формування найпотужнішого на сьогодні інтеграційного об'єднання - Європейського Союзу: спочатку утворення Європейського об'єднання вугілля та сталі потім - Євроатому (Європейської комісії з питань атомної енергетики) з одночасним утворенням Європейського економічного співтовариства. Метою цих інтеграційних об'єднань було створення спільного ринку, спочатку в сфері виробництва вугілля, сталі та атомної енергетики, а пізніше в сфері економіки загалом. Реалізація цієї мети передбачала послідовну реалізацію чотирьох ліберальних свобод - свободи пересування товарів, капіталів, послуг та робочої сили, а також визначила основні етапи економічної інтеграції - створення сфери вільної торгівлі, митного союзу, вільний ринок, економічний та валютний союз, які завершуються етапом повної господарської інтеграції, що означає об'єднання (конвергенцію) економік держав, що інтегруються, в єдиний спільний господарський організм, який є предметом економічної політики спільних інститутів.

Спільна економічна політика, єдина валюта, однак, не можуть бути реалізовані та впроваджені без певної міри політичної інтеграції. Подальша ефективність інтегративних взаємодій залежить уже від політичного співробітництва, а не лише від координації економічної політики. Політичне співробітництво зумовлюється потребою координувати та уніфікувати соціальну політику (формування спільних стандартів у соціальній сфері, охороні здоров'я), політику в сфері освіти, екології, згармонізувати правові системи, згодом - формувати спільну зовнішню політику та безпеку. Політичне співробітництво в рамках інтеграційного процесу потребує не лише координації політики між учасниками інтеграції, а й їхньої тісної співпраці з інститутами, спільно сформованими та наділеними повноваженнями, необхідними для досягнення цілей інтеграції. Сутністю та основною тенденцією політичної інтеграції є поступова передача державами суверенітету інститутам та загалом об'єднанню, що формуються в процесі інтеграції. Отже, економічний та валютний союз є значним кроком до політичного союзу (саме так проходять процеси західноєвропейської інтеграції, інституціоналізовані та закріплені в Маастрихтській та Амстердамській угодах). Р.Арон справедливо зазначав, що “декотрі натхненники Малої Європи не приховували, що Спільний ринок був радше засобом, ніж метою, засобом економічної інтеграції, що в свою чергу є засобом політичної федерації” [6, с.412].

Отже, інтеграційні процеси вимагають координації, узгодження політики та кооперації діяльності в одній чи кількох сферах (секторах) чи політики загалом. Ця обставина зумовила традицію розгляду в теорії міжнародних відносин інтеграції через поняття співробітництво, що є виявом кооперативних взаємодій в міжнародних відносинах. У такому сенсі міжнародна інтеграція є елементом міжнародних процесів серед яких вирізняють, з одного боку, конфліктні взаємодії суб'єктів міжнародних відносин, з іншого боку - кооперативні, що зумовлюються відповідно або відмінністю (розбіжністю), або подібністю (чи спільністю) інтересів. Війна та інтеграція є двома крайніми виявами цих типів взаємодій, наслідком їхнього домінування. (Зазначимо водночас, що у відносинах співробітництва завжди присутній елемент конкуренції, активного відстоювання власних (національних)

інтересів, але без крайніх, насильницьких форм). Інтеграцію в такому сенсі розглядають як вищу і якісну форму співробітництва, як процес, що має тенденцію до заміни розрізнених міжнародних взаємодій між незалежними одиницями, новими широкими об'єднаннями, які наділені мінімальними повноваженнями рішень в одній або кількох сферах, або в усіх сферах, які входять до компетенції базових одиниць (П.Годінек, Р.Шарвен) [Цит.за: 5, с.256-267]. Розвиток інтеграційних процесів, зокрема політичної інтеграції, зумовив розрізнення у літературі таких понять, як співробітництво та інтеграція: інтеграція передбачає інституціоналізацію кооперативних взаємодій, вироблення спільної політики та передачу державами-учасниками спільним інститутам частини суверенітету; співробітництво як координація політик здебільшого не виходить за рамки, окреслені суверенітетом. Водночас можна визначити умови, *спільні* для процесів співробітництва та інтеграції: спільність цілей держав-партнерів, очікування ними вигод від взаємодій та взаємний характер цих вигод. В такому сенсі наявність відносин співробітництва є важливою (але необов'язковою) передумовою для початку та розвитку інтеграційних процесів.

Отже, утилітарні, економічні чинники, усвідомлення, за визначенням Дж.Ная, можливості завдяки співробітництву "спекти більший пиріг" [7, с.76], стали важливими передумовами розгортання сучасних міжнародних інтеграційних процесів, насамперед економічної інтеграції. Вплив економічних чинників посилювався через усвідомлення народами та їхніми лідерами зменшення можливостей в умовах взаємозалежності та поширення зброї масового знищення вирішувати конфлікти й міжнародні проблеми силою. Саме взаємозалежність, її об'єктивність і неминучість у сучасному світі, підштовхувала країни до кооперації, а на наступних етапах до створення інституцій та вироблення спільних правових норм, які б регулювали відносини та процедури співробітництва в рамках інтегративного об'єднання.

Важливі передумови інтеграційних процесів у сучасному світі пов'язані і з проблемами безпеки та можливості її реалізації через розширення взаємовигідного співробітництва. Створення у процесі інтеграції сфери (чи зони) загальних чи частково збіжних інтересів держав-учасниць зменшує загрозу вирішення суперечностей та конфліктів між ними насильницькими способами. Саме економічна основа спільних інтересів стимулювала учасників до пошуку мирних економічних та політичних засобів вирішення можливих суперечок. Причому такий шлях вважається найефективнішим і найдешевшим. У ліберальних та неоліберальних теоріях міжнародних відносин розвиток співробітництва, досягнення взаємної економічної користі розглядається як чинник стабільності, миру та безпеки в міжнародних відносинах. Відомі ще з часів Середньовіччя проекти "вічного миру", "Сполучених Штатів Європи", європейської федерації мали на меті запобігати саме воєнним конфліктам. На сучасному етапі з'явилися об'єктивні економічні та політичні передумови для реалізації цих ідей. І справді, як свідчить сучасна історія, військові конфлікти стали немислимими серед країн-учасниць європейської чи північноамериканської інтеграції. Екс-канцлер ФРН Гельмут Коль в одній зі своїх промов сказав: "Європейська інтеграція є насправді питанням війни і миру у ХХІ сторіччі" [8]. Тому економічна інтеграція часто відбувається паралельно з військово-оборонною, а важливою ознакою інтеграції вважають наявність у держав стійких взаємних очікувань, що конфлікти між ними можуть бути *мирно вирішені* (К.Дойч).

Подібно визначає інтеграцію А.Вендт: “Інтеграція - це таке зближення країн при якому збройні конфлікти стали б неможливими” [9, с. 417]. Отже, інтеграція пов’язана також з прагненням гарантувати безпеку, яка в умовах взаємозалежності та сучасного технологічного розвитку може бути лише колективною, через розширення взаємовигідного співробітництва.

Карл Дойч та інші дослідники інтеграційних процесів також вказують, що поряд з утилітарними причинами, пов’язаними з досягненням більшого добробуту, стабільності та міркуваннями безпеки, суттєвою, *якщо не визначальною*, передумовою інтеграції є суб’єктивний чинник, тобто ставлення до неї еліти та широких верств населення в країнах, що інтегруються. Важливість цього чинника пов’язана з усвідомленням, прийняттям інтересів, що лежать в основі інтеграційних процесів, як спільних. Суб’єктивний чинник виявляється через психологічний стан, формування почуттів солідарності, лояльності, довіри, часткового ототожнення з поглядом власних образів та інтересів. Такі психологічні почуття можуть формуватися як завдяки передумовам, що існували до початку інтеграційних процесів, так і значною мірою в процесі інтеграції. Передумовами, що існували об’єктивно до початку інтеграції, є територіальна близькість, спільність історичного розвитку в минулому, належність до однієї цивілізації і відповідно спільність соціокультурних вартостей, подібність або однотипність політичних режимів, відносно однаковий рівень взаємної відкритості в економічній сфері та сфері побуту й духовної культури. Особливе значення серед цих чинників надається єдності культури, яка є основою для системних вартостей майбутньої спільноти чи політичного об’єднання та нової спільної ідентичності [10].

Поряд з ними важливе значення у формуванні нової солідарності та ідентичності і відповідно розвитку й поглибленні інтеграційних процесів мають чинники, що з’являються в процесі інтеграції. До них ми відносимо насамперед спільну діяльність по досягненню спільних цілей (прийняття спільних рішень, вироблення спільних політик, стратегій), функціонування інститутів спільноти, яким національні уряди добровільно делегують деякі функції та повноваження, і які формують ще один інтегративний чинник - спільні правові норми, що регулюють процедури співробітництва та вироблення спільної політики (наприклад, європейське право) та узгодження з ними норм національного права. Додатковими чинниками, що формують спільну солідарність у рамках інтеграційного об’єднання можуть бути прямі вибори при формуванні деяких інститутів об’єднання (наприклад, до Європарламенту), зняття обмежень у пересуванні громадян та робочої сили через кордони, громадянство спільноти, паспорт (як у ЄС), спільні символи (прапор, гімн) та ін.

Значною проблемою в процесах інтеграції є проблема формування *лояльності до наднаціональних* інститутів об’єднання та їх легітимності, особливо на рівні індивідуальної свідомості. Як зазначає Йел Фергюсон, лояльність, що є явищем обміну, формується стосовно спільнот чи інститутів, які забезпечують матеріальні та психологічні вигоди для індивіда [11, с.204]. Поки держава забезпечує їх, на неї спрямована лояльність індивідів. Однак сучасні держави перестають бути самодостатніми економічними та політичними одиницями, і можливість національних урядів гарантувати своїм громадянам добробут, стабільність та безпеку частково залежить від процесів та подій, що відбуваються за межами державних кордонів, насамперед від процесів у світовій економіці, діяльності міжнародних інститутів. Тому лояльність може належати не лише нації та державі, а й іншим

спільнотам. Лояльність до нової спільноти та її інститутів, які створюються для реалізації спільних цілей через вироблення спільної політики, значною мірою залежить від їхньої *ефективності*, тобто здатності більше, ніж національні уряди, гарантувати громадянам добробут, безпеку та свободу. Ефективність діяльності нових інститутів є також важливою підставою для формування їхньої *легітимності*. Загалом лояльність та солідарність до нової спільноти, що сформувалась у процесі інтеграції, а також легітимність інститутів спільноти, є суб'єктивним і часто емоційним станом. Вони можуть бути поступово перенесені з національних інститутів на інститути спільноти, якщо ті зможуть ефективно задовольняти деякі функціональні потреби та проблеми.

Проблема наднаціональності інститутів (тобто право втручання у сфери, що стосуються внутрішньої компетенції держав), пов'язана з поступовою передачею суверенітету від національних урядів до нових структур та інститутів і формуванням квазіфедеративних чи конфедеративних ознак спільноти, також викликає багато суперечностей, зокрема в теоретичній площині (проблеми суверенітету, поглиблення політичної інтеграції є основними розбіжностями між школами у вивченні інтеграційних процесів [Див.детальніше, напр.: 5, с.257-263]). Однак слід зазначити, що формування наднаціональних ознак спільних інститутів інтеграційних об'єднань відбувається в контексті процесів зміни природи суверенітету сучасних держав, які вчені називають "*розмиванням*" чи навіть радикальніше - "*відмиранням*" суверенітету, і який може суттєво обмежуватися міжнародним правом, міжнародними інститутами, транснаціональними корпораціями. Зокрема, ознаки наднаціональності мають такі міжнародні інститути, як Рада Безпеки ООН, деякі міжнародні фінансові інститути, насамперед, МВФ, Світовий Банк. Загалом, як і з проблемою лояльності, ці тенденції зумовлені економічною несамоодатністю держав, що часто є поштовхом до прагнення інтегруватися в ті чи інші об'єднання. Наднаціональність у діяльності спільних інститутів характерна для етапів розвинутої економічної та політичної інтеграції і є суттєвою ознакою інтеграції, об'єктивним та неминучим її наслідком. Але на початкових стадіях вона може бути гальмом для подальшої інтеграції, оскільки держави часто керуються в рамках інтеграційних об'єднань не лише спільними, а й егоїстичними національними інтересами і уряди з острахом сприймають перспективу втручання у внутрішні справи країни.

У процесі інтеграції посилюється *взаємозалежність* елементів, що знаходять вияв у взаємопроникненні не лише економічної, соціальної чи зовнішньої (на етапі політичної інтеграції) політик, а й у взаємопроникненні суспільств та впливу один на одного. Це зумовлює посилення процесів *однорідності* (гомогенізації) чи *уніфікації* в спільнотах, що інтегруються, яка може набувати різних форм: від повної асиміляції до "плюралістичної" або, за висловом Дені де Ружмона, "розмаїтої єдності", яка не зводиться до сутності одного елемента чи навіть суми сутностей [12, с.158]. Тенденції універсалізації та гомогенізації, що загрожують окремішності, ідентичності елементів, найчастіше трактуються як негативне явище, що супроводжує процеси інтеграції чи її наслідки.

Інтеграція, яка проявляється більше як процес, незважаючи на суперечливість, може бути проаналізована з погляду вирізнення етапів чи стадій. Зважаючи на виділені особливості міжнародної інтеграції можна виділити такі стадії інтеграції: а) економічна інтеграція (укладення митних, фінансових та інших економічних договорів), що проходить паралельно з військово-оборонною (проти реальних або

вигаданих ворогів); б) відкриття кордонів, встановлення єдиного громадянства; в) делегування і зречення деякої частини суверенітету на користь наднаціональних інститутів; г) політична інтеграція - укладення союзних договорів (конфедеративних чи федеративних).

Отже, міжнародна інтеграція - це об'єктивне, складне й суперечливе явище, що розвивається у протистоянні з дезінтеграційними тенденціями у світовій системі, характеризується процесами об'єднання держав і народів для спільного розв'язання проблем та реалізації спільних цілей, супроводжується посиленням взаємозалежності між ними аж до злиття в єдине ціле, виникненням спільних інститутів та правових норм, що забезпечують функціональну ефективність. Основними мотивами інтеграційних взаємодій у сучасному світі є прагнення забезпечити добробут, безпеку та стабільність розвитку суспільства. Президент Європейської комісії Романо Проді не безпідставно, на нашу думку, стверджує у своїй книзі: "Жоден лідер і жоден народ не можуть самі подолати минуле і будувати майбутнє. Однак це досяжно для європейських народів і урядів у співпраці. Для цього потрібна спільна Європа: поодинці ми не здатні знайти новий шлях. Поодинці ми не вміємо упоратися навіть з елементарними проблемами сьогодення, найбільша серед яких - стосунки з народами-сусідами, для яких ми правимо за приклад, будучи власну політичну й економічну прийдешність" [13, с.12].

1. Американская социология: Перспективы, проблемы, методы. – М., 1972.
2. Эрлих А.Р. Современные мировые системы в анализе Йохана Галтунга // Социально-политические науки. – 1992. – № 2-3.
3. Doliwa-Klepacki Zbigniew M. Integracja Europejska. Bialystok, 2000.
4. Основи політичної науки: Курс лекцій/ За ред. Б.Л.Кухти. Ч.4: Міжнародна політика. – Львів, 1999.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. – М., 1996.
6. Арон Реймон. Мир і війна між націями. Пер.з франц. – К., 2000.
7. Най Джозеф С. Взаимозависимость и изменяющаяся международная политика // МЭиМО. – 1989. – № 12.
8. Newsweek. – 1997. – 7 April.
9. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics // International Organization. – 1992. – Vol.46. – № 2.
10. Див.детальніше: Schneider Heinrich. The dimensions of the historical and cultural core of a European identity// Reflections on European Identity/ Edit.by Thomas Jansen. – European Commission, Forward Studies Unit, 1999.- P.7-20 (http://europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en.pdf).
11. Фергюсон Йел. Глобальное общество в конце двадцатого столетия// Международные отношения: социологические подходы. – М., 1998.
12. Ружмон Дені де. Відкритий лист до Європейців // Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до Європейців. – Львів, 1998.
13. Проді Романо. Задум об'єднаної Європи. Пер.з італ.- К., 2002.

INTEGRATION PROCESSES: INTERNATIONAL ASPECT
Lesya Uhryn

Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 96-41-08
uhryn@org.lviv.net

This article considers the theoretical aspects of integration processes in international (anarchist) environment in the context of globalization, factors and phases of their evolution and deepening. Attention is paid to the problem of transfer of the state sovereignty to joint institutes, the problem of formation of legitimacy and loyalty to them, and also identity of new community.

Key words: integration process, globalization, cooperation, economic integration, transfer of sovereignty, identity.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002